

Streszczenie

Celem pracy doktorskiej pt. *Życie bez złudzeń. Bernarda Mandeville'a anatomia natury ludzkiej i moralności* jest przedstawienie spuścizny piśmiennej Bernarda Mandeville'a z perspektywy jego wkładu w kształtowanie podstaw nauki o moralności, która wzbogaca i uzupełnia zespół nauk o człowieku. Podejmowane przez tego autora analizy dotyczące woli, motywów postępowania, charakteru czy sumienia wpisują się w obszar badawczy nauk społecznych, takich jak psychologia czy socjologia, badających ludzkie zachowania i opisujących funkcjonowanie człowieka w świecie. Ukazują też w nowym świetle zagadnienia etyczne.

Przedmiotem pracy jest twórczość Bernarda Mandeville'a, a ściślej jego analizy ludzkich zachowań i ich krytyki, zawartych głównie w najgłośniejszym dziele *Bajka o pszczołach*, a także w innych, mniej popularnych i nie tłumaczonych na język polski tekstach tego autora. W badaniach wykorzystano metodę analityczno-syntetyczną, analizę logiczną, a także techniki hermeneutyczne. Mottem pracy jest jedna z maksym Francisca de La Rochefoucaulda: „potrzebniejsze jest studiować ludzi niż książki”, rozumiana jako priorytet obserwacji zachowań ludzkich nad teorią i moralizatorstwem, które pomijały próbę ustalenia tego, jaki człowiek w rzeczywistości jest.

Najważniejsze prace, z których skorzystano w rozprawie to następujące opracowania i monografie: Maurice Goldsmith, *Private Vices Public Benefits*; Hector H. Monro, *The Ambivalence of Bernard Mandeville*; Edward J. Hundert, *The Enlightenment's Fable. Bernard Mandeville and the Discovery of Society*; Malcolm Jack, *The Social and Political Thought of Bernard Mandeville*; Patrick Corbeil, *A Godless Fable: Atheism and the Philosophy of Bernard Mandeville*; Anthony P. F. McKee, *An anatomy of power: the early works of Bernard Mandeville*; Mikko Tolonen, *Self-love and self-liking in the moral and political philosophy of Bernard Mandeville and David Hume*; Louis Schneider, *Paradox and Society: The Work of Bernard Mandeville*; *Mandeville Studies. New Explorations in the Art and Thought of Dr. Bernard Mandeville (1670–1733)*, ed. Irwin Primer; *Bernard de Mandeville's Topology of Paradoxes. Morals, Politics, Economics, and Therapy*, red. Edmundo Balsemão Pires, Joaquim Braga; *Mandeville and Augustan Ideas: New Essays*, ed. Charles W. A. Prior.

W toku analiz wykazano, że zdaniem Mandeville'a człowiek budował cywilizację nieświadomie opierając ją na cechach własnej natury. W cywilizacji odnajdziemy odzwierciedlenie ułomności człowieka, z którymi należało sobie poradzić, by ludzkość mogła żyć w grupach społecznych. Biorąc za podstawę pierwsze słowa autora *Bajki*, według których celem tego dzieła jest sprawienie by ludzie pozbyli się złudzeń odnośnie siebie samych wykazano, czym, według Mandeville'a, jest życie bez złudzeń i kim jest człowiek żyjący bez maski. Życie bez złudzeń jest to życie bez nierealnych wyobrażeń o samym sobie, życie oparte na dążeniu do prawdy, jest to pewność posiadania racji. Człowiek żyjący „z odkrytą twarzą” jest to człowiek świadomy własnego jestestwa, swoich wad i zalet, motywów postępowania. Celem Mandeville'a nie było więc przedstawienie pesymistycznego obrazu antropologii człowieka. Dzieła tego autora powinny służyć autorefleksji, wnikliwemu i obiektywnemu badaniu własnych myśli i czynów, pokazują nam one bowiem, że na co dzień jesteśmy oszukiwani i sami oszukujemy.

Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów i zakończenia. Na końcu pracy zamieszczono kalendarium życia i twórczości Bernarda Mandeville'a. W rozdziale pierwszym nakreślono ogólne tło epoki ze zwróceniem uwagi na zagadnienia, które stały się istotne dla poglądów Mandeville'a, przedstawiono biografię autora wraz z jego dziełami, pokrótce ukazano źródła jego myśli. Pokazano również Mandeville'a jako lekarza-praktyka, którego podstawą działania jest obserwacja i doświadczenie a metodą rekonwalescencji dialog lekarza i pacjenta. Ostatni wątek tego rozdziału dotyczy Mandeville'a jako ekonomisty.

W rozdziale drugim przedstawiono istotność literackości w pracach Mandeville'a. Ukazano go jako twórcę bajek, przedstawiono wątek satyryczny w paradoksie prywatnych przywar i korzyści publicznych, powód przyjęcia rygoryzmu moralnego, a także znaczenie ironii w poglądach autora *Bajki* na szkoły charytatywne. Interpretację *Bajki* oparto na założeniu, że w dziele Mandeville'a istnieją oczywiste elementy satyryczne, pochodzące z krytycznego spojrzenia na rzeczywistość społeczną.

Kolejny rozdział został poświęcony przedstawieniu natury ludzkiej w myśli Mandeville'a z uwzględnieniem jego filozoficznych inspiracji i jednej z najważniejszych pożytkowości w jego koncepcji, jaką jest kwestia samolubstwa. Omówiono tutaj poglądy francuskich myślicieli, którzy wpłynęli na autora *Bajki*. W tej części pracy zwrócono uwagę na znaczenie pasji, a także przedstawiono ogólne poglądy Mandeville'a na naturę ludzką, którą autor analizuje pod kątem fizjologii i psychologii (wpływu pasji) i opisano szerzej samolubstwo w odniesieniu do miłości własnej.

W rozdziale czwartym przedstawiono genezę społeczeństwa według Bernarda Mandeville'a, a także zjawisko hipokryzji jako jednego z najskuteczniejszych narzędzi spajania grupy społecznej. W rozdziale tym powrócono również do wątku ekonomii, by ukazać wpływ handlu na utrzymanie spójności społeczeństw w myśli autora *Bajki*. W części pierwszej rozdziału zwrócono uwagę na to, że Mandeville przedstawia dwa projekty powstania społeczeństwa i ponownie odniesiono się do jego koncepcji natury ludzkiej w kontekście poruszonego w rozdziale tematu. Następnie przedstawiono wpływ religii na tworzenie się zasad moralnych, a także opisano stanowisko filozofa dotyczące użyteczności honoru w wychowaniu członka społeczeństwa. Na końcu tej części pracy przedstawiono przypuszczalną historię kształtowania się społeczeństwa i języka, a także powrócono do poglądów Mandeville'a na ekonomię. Pokazano również istotność luksusu w życiu gospodarczym a ekonomię w myśli autora *Bajki* ukazano jako amoralną.

W rozdziale ostatnim powrócono do tematu religii w myśli Mandeville'a, opisano jego poglądy na moralność, a także odniesiono się do zarzutu, jakoby autor *Bajki* promował występki. W części pierwszej rozdziału przedstawiono wątek religijny, który ma charakter psychologiczny i społeczno-kulturowy, nie teologiczny. Zaprezentowano dzieło *Free Thoughts on Religion, the Church, and National Happiness*, w którym Mandeville szeroko podjął omawiany temat, zaznaczono pewne niejasności i wskazano na związek religii z naturą ludzką. Następnie opisano źródło moralności według autora *Bajki*, przyjrano się bliżej mitowi sprytnych polityków i przeanalizowano pojęcia cnoty i występku, o których Mandeville pisze w „Badaniach dotyczących pochodzenia cnoty moralnej”. Zwrócono uwagę na rozumienie przez filozofa pojęć dobra i zła oraz na rolę, jaką przypisuje sumieniu spowodowanemu do poczucia wstydu. Odpowiedziano także na pytanie czy mówienie o moralności jako o modzie można określić mianem relatywizmu. Na koniec krótko odniesiono się do zarzutu promocji występku.

Zaproponowane wyniki badań i ich interpretacja są dużym wyzwaniem nie tylko z uwagi na brak polskich przekładów i tłumaczeń opracowań dzieł analizowanego autora. Mandeville nie wypracował jasnej, klarownej metodologii. Mimo, że krytykował ludzkie zachowania i ujawniał ich prawdziwą motywację, nie stworzył własnej koncepcji etyki, którą wyraziłby w postaci doktryny. Mandeville nie rozwija wielu interesujących i postępowych myśli, które tylko sygnalizuje, jak na przykład negacja niższości umysłowej kobiet czy krytyka zabijania zwierząt. Ponadto, autora *Bajki* nazwać można mistrzem paradoksów, nie raz bowiem dochodzi do zgrzytu pomiędzy fragmentami treści jego dzieł, które czasami zdają się wręcz wykluczać wzajemnie. Z jednej strony nie powinno to dziwić,

sam bowiem pierwszy tom *Bajki* powstawał dwie dekady. Jej autor nie pisał jednak sprostowań, nie odnosił się do wątków, które modyfikował i nie podawał powodów dlaczego to robił. Jego przemyśleniom opartym na obserwacji nie można natomiast odmówić spójności, a ogromną siłą *Bajki* jest nie gruntownie przemyślany i merytorycznie dopracowany tekst, co jego literacka forma, która mocniej działa na umysł człowieka niż etyczny traktat. Rekonstrukcja poglądów filozofii Bernarda Mandeville'a wymaga elastyczności, niekiedy wręcz dokonania pewnych założeń lub stawiania tez, których prawdziwości nie sposób jednoznacznie zweryfikować.

Przytoczone zarzuty nie umniejszają jednak Mandeville'owi, a raczej stawiają go w gronie nad wyraz inteligentnych osobistości, która za pomocą dialogów i quasi-dialogów, próbuje przemycić treści skierowane do inteligentnego grona odbiorców. Forma i treść myśli Bernarda Mandeville'a są odbiciem elementów naszego życia – czasami wchodzą ze sobą w konflikt, czasami sobie przeczą, zawierają to, co wzniosłe, ale również to, co brzydkie, a wręcz ohydne. Postać Mandeville'a wydaje się interesująca nie tylko z perspektywy przedstawiciela doby Oświecenia, która znana jest ze swego szczególnego umiłowania do zakładania masek w przeróżnych odniesieniach, lecz jest to postać ciekawa również współcześnie, bowiem poszukiwanie swojej tożsamości i odkrywanie własnego jestestwa nigdy na aktualności nie straci. Mandeville wniósł wkład w ważną, osiemnastowieczną debatę na temat związku między postępem materialnym a upadkiem moralnym, stymulował długą, osiemnastowieczną debatę na temat postępu materialnego i upadku moralnego. Jego głównym dokonaniem jest wskazanie na złożoność moralności. Mandeville bez skrupułów pokazuje jak moralność naprawdę wygląda.

Agnieszka Dmoch